

О.М.ФЕДЬКОВ*

«ТОВАРИШ ПАВЛОВ» І РОЗКОЛ РУП

У жанрі персональної історії з'ясовується роль меншовика І.Біска (С.Павлова) та Російської соціал-демократичної робітничої партії в розколі Революційної української партії. У своїй діяльності, спрямованій на включення відповідних національних парторганізацій, котрі діяли на території романовської імперії, до складу РСДРП, соціал-демократи Росії спиралися на підтримку більшості членів Закордонного комітету та редакції партійних видань РУП. Проте вжиті заходи не дали очікуваного результату, унаслідок чого у грудні 1904 р. (січні 1905 р. за н.ст.) у Революційній українській партії відбувся розкол. Досліджуючи епізод біографії одного з маловідомих партійних діячів, водночас простежуються переломні події в історії українського соціал-демократичного руху.

Ключові слова: Революційна українська партія, Російська соціал-демократична робітничка партія, меншовики, розкол, національне питання, персональна історія.

Дослідження минулого через біографію – давній жанр історичної науки, який якнайкраще підходить у випадку означеної теми. По-перше, у сучасній біографістиці намітилася тенденція до вивчення неординарних діячів, здатних ухвалювати нестандартні рішення за складних обставин. Нова історична (або персональна) біографія дозволяє через особисте життя й учинки людини на різноманітних за тривалістю хронологічних відтинках дослідити історичний соціум, в якому вона діяла і який творила. При цьому індивідуальна історія виступає водночас стратегічною метою дослідження та адекватним засобом пізнання¹. Такий підхід дає змогу змінити ракурс погляду й точніше відтворити історичний процес. По-друге, за псевдонімом «С.Павлов» приховувався російський соціал-демократ, меншовик-практик Ісак Біск, який очолював так звану «транспортну групу» та брав активну участь у заходах своєї політичної сили на початку ХХ ст.² – проте він і досі залишається невідомим не лише широкому читацькому загалові, але й представникам фахового середовища³. По-третє, І.Біск мав пряме відношення до подій, пов'язаних із розколом Революційної української партії (РУП) у грудні 1904 р. та утворенням Української соціал-демократичної спілки (УСДС), історія котрих, як і участь

* Федьков Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Т.Шевченка
E-mail: san.fedkov@ukr.net

¹ Репина Л.П. «Новая историческая наука» и социальная история. Изд.2-е, испр. и доп. – Москва, 2009. – С.286.

² Тютюкин С.В. Меньшевизм: страницы истории. – Москва, 2002. – С.116.

³ Так, дослідник історії українського соціал-демократичного руху В.Головченко, наприклад, помилково ототожнював І.Біска з іншим соціал-демократом – меншовиком М.Лур'є, відомим під псевдонімом «Юрій Ларін» (див.: Головченко В.І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – Х., 1996. – С.47; Ларин Ю. Автобіографія // Деятели СССР и революционного движения России: Энциклопедический словарь Гранат. – Москва, 1989. – С.482–484).

РСДРП у тих подіях, до кінця не з'ясовані. Вивчення цього питання дозволить зрозуміти, яку ж роль тоді відіграли російські соціал-демократи. При цьому зазначимо, що «товариша Павлова» ми розглядаємо як діяча російської соціал-демократії меншовика І.Біска та, водночас, як евфемістичний образ РСДРП – політичної організації, що серйозно спричинилася до «розламу» Революційної української партії. Таким чином, епізод біографії особи виступає засобом пізнання історії суспільно-політичного руху в Україні.

Розкол РУП став екстраординарним явищем в історії української соціал-демократії, тож йому присвячено велику кількість публікацій, в яких з'ясовано причини, роль різних партійних осередків та окремих партійців у долі організації, перебіг основних подій⁴. Водночас залишається не до кінця з'ясованою участь у них І.Біска, РСДРП, насамперед меншовиків.

Виявлене нами листування І.Біска з центральними органами меншовиків із 13 (25) квітня 1904 по 18 квітня (1 травня) 1905 рр.⁵ дозволяє використати жанр персональної історії⁶. У статті застосуємо метод мережевого аналізу листів, що характеризують взаємини І.Біска із Закордонним комітетом (ЗК) РУП і дані так званої «об'єктивної інформації» – джерел, котрі фіксують події «збоку»⁷. Такий підхід дозволить відтворити діяльність «товариша Павлова» у зазначений час та за допомогою його біографії адекватніше охарактеризувати роль РСДРП у подіях, пов'язаних із розколом РУП.

Хто такий «товариш Павлов»? Найповнішу інформацію про нього вміщено в біобібліографічному словнику діячів революційного руху в Росії, виданому на межі 1920–1930-х рр. Отже Ісак Соломонович Біск («С.Павлов») – потомственный почесний громадянин, народився близько 1874 р. Після закінчення гімназії в Києві був студентом Гайдельберзького університету. Соціал-демократ із середини 1890-х рр. У 1898 р. перебував під слідством у справі київського Союзу боротьби за визволення робітничого класу. За «височайшим повелінням» 22 березня 1900 р. на 1 рік відданий під нагляд поліції в обраному місці проживання у «смузі єврейської осілості», але це рішення не було виконане, оскільки І.Біск, проживши після звільнення з в'язниці деякий час у Чернігові, знову виїхав за кордон. Мешкав у Швейцарії та в Берліні, входив до закордонного Союзу російських соціал-демократів, близького до

⁴ Дорошенко В. Революційна українська партія (РУП) (1900–1905 рр.): Нарис з історії української соціал-демократичної партії. – Л.; К., 1921. – 40 с.; Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т.1: Революційна українська партія (РУП). – К., 1926. – 390 с.; Головенко В.І. Від «Самостійної України»...; Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії. – К., 1993. – 288 с.; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ ст.: Соціально-політичний портрет. – К., 1993. – 176 с.; Кривенький В. «Спилка» // Политические партии России: Конец ХІХ – первая треть ХХ в.: Энциклопедия. – Москва, 1996. – С.582; Курас І.Ф. Повчальний урок історії (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). – К., 1986. – 185 с.; Курас І.Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізму і крах мелкобуржуазного націоналізму на Україні. – К., 1978. – 315 с.; Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спилки». – Х., 1926. – 141 с.; Янишин Б.М. Революційна українська партія // Енциклопедія історії України. – Т.9. – К., 2012. – С.157 та ін.

⁵ Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.262. – Л.4; Ед.хр.273. – Л.72; Ед.хр.275. – Л.43.

⁶ Репина Л.П. От «истории одной жизни» к «персональной истории» // История через личность: Историческая биография сегодня / Под ред. Л.П.Репиной. – 2-е изд. – Москва, 2010. – С.55–74.

⁷ Репина Л.П. «Новая историческая наука»... – С.291–292.

«рабочедельцев»-економістів – течії у соціал-демократичному русі, що гуртувалася навколо газети «Рабочее дело»⁸. До цього слід додати, що після розколу РСДРП на II з'їзді у липні – серпні 1903 р. він примкнув до меншовиків. Отже, коли 1904 р. І.Біскові доручили очолити транспортну групу, він був уже доволі відомим у середовищі російських соціал-демократів партійним діячем.

Що являла собою РСДРП на час описуваних подій? Головним чинником партжиття після II з'їзду був розкол, унаслідок якого російська соціал-демократія розділилася на більшовиків та меншовиків, або, як тоді говорили, «твердих» і «м'яких» («іскрівців»)⁹. Із кінця 1903 до кінця 1904 рр. між ними точилася гостра боротьба, зокрема за місцеві комітети, та жорстка літературна полеміка¹⁰. У результаті центральний друкований орган партії – газета «Искра», починаючи з №53 від 20 листопада 1903 р., опинилася під контролем меншовиків. Вони також становили більшість у раді партії¹¹. Центральний комітет, до складу якого на II з'їзді обрали тільки прихильників В.Леніна, починаючи з липня 1904 р. фактично підпорядковувався «м'яким»¹².

Боротьба в РСДРП зачіпала й місцеві організації, які дедалі більше втягувалися в неї та виступали прихильниками переважно більшовиків, деякою мірою – меншовиків і частково тих, хто займав нейтральні позиції¹³. Характерно, що Україна належала до регіонів Російської імперії, де переконливішою підтримкою користувалися меншовики¹⁴. Та незважаючи на гостру ідейно-політичну й організаційну кризу, що охопила РСДРП, вона була доволі впливовою політичною партією з розгалуженою мережею первинних організацій і груп. Так, в українських губерніях Росії на весну – літо 1905 р. їх налічувалося понад 80 (для порівняння: РУП наприкінці 1904 р. мала 11 організацій), переважно серед міського робітництва¹⁵.

На шпальтах партійних видань РСДРП велася дискусія щодо стратегії й тактики боротьби. Однією з обговорюваних проблем партійного життя російської соціал-демократії післяз'їздивського періоду було організаційне питання. У широкому розумінні воно визначалося як «не лише встановлення тих або інших взаємин між складовими частинами партії, але й у значенні організації

⁸ Деятели революционного движения в России: библиографический словарь: От предшественников декабристов до падения царизма [Электронный ресурс]: <https://slovari.yandex.ru/~книги/Революционеры/~Б/42/>

⁹ Тютюкин С.В. *Меньшевизм...* – С.67.

¹⁰ Волобуев О.В. *Меньшевики накануне и в годы Первой российской революции // 1905 год – начало революционных потрясений в России XX в.: Мат. междунар. конф. – Москва, 1996. – С.116.*

¹¹ Тютюкин С.В. *Меньшевизм...* – С.77.

¹² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу: В 6 т. – Т.1: Створення більшовицької партії: 1883–1903 рр. / Ред. П.М.Поспелов. – К., 1965. – С.483–485; *Очерки истории Коммунистической партии Украины. Изд. 2-е, доп. – К., 1964. – С.62; Тютюкин С.В. Меньшевизм... – С.59, 101.*

¹³ Тютюкин С.В. *Марксисты и русская революция. – Москва, 1996. – С.42.*

¹⁴ Там же.

¹⁵ Уткин А.И. *К вопросу о численности и составе РСДРП в 1905–1907 гг. // Политические партии России в период революции 1905–1907 гг.: Количественный анализ: Сб. ст. / Отв. ред. А.П.Корелин. – Москва, 1987. – С.30–45; Рудич Ф.М. Історичний досвід: минуле, сучасне, майбутнє // Маршрутами історії / Упор. Ю.І.Шаповал. – К., 1990. – С.10–13; Головченко В.І. Від «Самостійної України»... – С.28. Усвідомлюємо певну некоректність порівняння даних про кількість партійних організацій наприкінці 1904 та на весну – літо 1905 рр., адже під час революції вони швидко зростали. Однак це пов'язано з тим, що в історіографії немає повнішої статистики організацій РСДРП в Україні на початку ХХ ст.*

соціал-демократичної роботи загальною»¹⁶. Це питання вперше сформулював В.Ленін, ще до II з'їзду РСДРП, виступивши з працями¹⁷, в яких виклав своє бачення побудови партії «нового типу» – надцентралізованої організації з «ядром професійних революціонерів» та суворою конспірацією, що й визначило шляхи розвитку партійного будівництва та революції¹⁸.

На противагу ленінській концепції формувалася меншовицька схема, у розробці котрої брали участь теоретики та практики меншовизму Ю.Цедербаум (Л.Мартов), П.Аксельрод, Ф.Ліпкін (Н.Череванін) тощо. Серед іншого вона також характеризувалася прихильністю до централізму, що, очевидно, було неминучим для революційної партії у самодержавній Росії. Проте меншовицький централізм передбачав автономію місцевих партійних комітетів у справах ведення всієї соціал-демократичної роботи. В умовах фактичного розколу партії це мало важливе значення для меншості, адже ЦК РСДРП до липня 1904 р. перебував у руках більшовиків і міг використовуватися для «завоювання» останніми парткомітетів.

Окрім того, в організаційному питанні «м'які» виступали проти проголошеного більшовиками «стану облоги» в партії, що передбачав використання централізму, «особливих» та «вняткових» законів проти «політичної розпливчатості», окремих осіб і внутріпартійних груп¹⁹. Звісно, це могло бути спрямовано проти меншовиків чи будь-якої опозиції. Усвідомлюючи небезпеку, Л.Мартов відповів на наполягання В.Леніна брошурою²⁰, де назвав останнього «генерал-губернатором» запровадженого «стану облоги» в партії. Лідер меншовиків закликав партійців до повстання проти «ленінізму»²¹. Характерно, що сам цей термін ініціювали супротивники В.Леніна, і на перших порах він мав негативний підтекст.

Із цього питання висловився також Н.Череванін, брошура якого викликала жвавий інтерес серед соціал-демократів²². Автор обстоював поєднання централізму РСДРП, уособлюваного центральними партійними установами, з автономією й самоврядуванням місцевих парткомітетів. Останні мали вести всю локальну роботу та у своїй діяльності спиралися на мережу робітничих організацій²³. Н.Череванін торкнувся й питання запровадження «стану облоги» в партії²⁴. Меншовик-практик виступив категорично проти пошуку «еретиків», «внутрішніх ворогів»²⁵. Він стверджував, що на той час «усі або

¹⁶ Череванін. Организационный вопрос: С предисловием Л.Мартова. – Женева, 1904. – С.15.

¹⁷ Ленін В.І. Що робити? Наболілі питання нашого руху // Його ж. Повне зібрання творів. – [5-те вид.]. – Т.6. – К., 1969. – С.105, 117; Його ж. Лист до товариша про наші організаційні завдання // Там само. – Т.7. – К., 1970. – С.1–30.

¹⁸ Волобуев О.В. Меньшевики накануне и в годы Первой российской революции. – С.113.

¹⁹ Череванін. Организационный вопрос... – С.15.

²⁰ Мартов Л. Борьба с «осадным положением» в Российской социальдемократич. рабочей партии. – Женева, 1904.

²¹ Там же. – С.68.

²² Череванін. Организационный вопрос... – С.15.

²³ Там же. – С.15–54.

²⁴ Второй съезд РСДРП: июль – август 1903 года: Протоколы // Протоколы и стенографические отчёты съездов и конференций Коммунистической партии Советского Союза. – Москва, 1959. – С.371, 374; Ленін В.І. II з'їзд «Закордонної ліги російської революційної соціал-демократії» 13–18 (26–31) жовтня 1903 р. // Його ж. Повне зібрання творів. – [5-те вид.]. – Т.8. – К., 1970. – С.49.

²⁵ Череванін. Организационный вопрос... – С.36.

величезна більшість соціал-демократів прийняли програму революційної соціал-демократії»²⁶, тому подальший розвиток партійної стратегії й тактики «меншість» пов'язувала з розробкою теорії соціал-демократії, якою слід «освітлювати явища оточуючого нас життя, явища нашої повсякденної боротьби». На цій основі передбачалось ідейним вихованням, силою переконання впливати на однопартійців²⁷.

Погляди російських соціал-демократів на національне питання розвивалися в річищі ортодоксального марксизму. Відомо, що у програмі РСДРП було викладено лише загальні вимоги про рівноправність усіх громадян незалежно від статі, релігії, раси й національності; запровадження широкого місцевого, зокрема обласного самоврядування для територій з особливими побутовими умовами та складом населення; право на освіту рідною мовою, використання її на зібраннях, у громадських і державних установах. Проголошувалося також «право на самовизначення за всіма націями, які входять до складу держави»²⁸. Відсутність конкретики приховувала відмінні підходи щодо цього контроверсійного питання²⁹.

Російські марксистки виклали свої погляди на проблему в доповіді делегації РСДРП на Амстердамському міжнародному соціалістичному конгресі³⁰. Її автором став один із лідерів «м'яких» – Ф.Дан, тож вона відображала переважно їхні погляди. У цьому документі розглядалося організаційне та тісно пов'язане з ним національне питання. Доповідь цікава ще й тим, що на форумі, якому вона адресувалася, були присутні посланці української соціал-демократії. Для них погляди російських марксистів на означені проблеми мали негативні практичні наслідки. Висловлюючи принципові підходи, у доповіді зазначалося (курсив наш – О.Ф.):

«Із погляду соціал-демократії відповідь на це питання може бути лише одна: соціал-демократія кругом і всюди представляє інтереси робітничого руху у цілому; тільки особливі державно-правові умови перетворюють соціал-демократію кожної країни на відокремлене ціле; принцип “національного” або “племінного” представництва жодним чином не може бути покладено в основу соціал-демократичної організації»³¹.

Тому, незважаючи на те, що РСДРП вела рішучу боротьбу із самодержавством, у національному питанні вона проявила себе як «державницька» партія, а її структура ґрунтувалася «на таких засадах, щоби вона була єдиною соціал-демократичною організацією для всього пролетаріату, об'єднаного спільністю

²⁶ Череванин. Организационный вопрос... – С.34.

²⁷ Там же.

²⁸ Второй съезд РСДРП ... – С.421.

²⁹ Сучасний російський дослідник О.Міллер зазначає, що ставлення соціалістичних партій до національного питання залишається нерозробленим (див.: Міллер А.И. История понятия нация в России // «Понятия о России»: К исторической семантике имперского периода. – Т.П. – Москва, 2012. – С.41–42).

³⁰ Доклад делегации Российской соц.-дем. рабочей партии Амстердамскому Международному социалистическому конгрессу (14–20 августа 1904 г.). – Женева, 1904.

³¹ Там же. – С.89.

державно-правових умов, до якої б національності він не належав»³². Російські соціал-демократи вважали за доцільне «повільно й поступово» об'єднувати всі національні організації в єдине ціле «з автономними групами в межах кожного місцевого комітету та загальнопартійної організації, оскільки це спричиняється технічними зручностями й потребами пропаганди та агітації»³³. Отже меншовики (як, до речі, і більшовики) вважали неминучим злиття національних організацій у складі РСДРП на автономних засадах.

Підходи «меншості» Російської соціал-демократичної робітничої партії до організаційного та національного питань, звісно, поділяв і І.Біск. Вони знайшли розуміння також серед більшої частини членів ЗК РУП, який зосереджувався у Львові. Робота у складі РСДРП дозволяла «закордонцям» відчувати себе частиною могутньої партії, що здатна розв'язати завдання, котрі стоять перед суспільством. Водночас вони недооцінювали наслідків впливу централістичних принципів побудови російської соціал-демократії³⁴. Усе це спонукало членів Закордонного комітету до активної співпраці з російськими соціал-демократами.

Осередком роботи керівника транспортної групи меншовиків С.Павлова був Львів (тодішній Лемберг) – адміністративний центр Галичини, яка входила до складу Австро-Угорщини. Місце вибору «штаб-квартири» зумовлювалося деякими причинами. По-перше, політичних емігрантів із Російської імперії приваблювала робота в умовах конституційної держави³⁵. По-друге, близькість кордону дозволяла революціонерам за допомогою «пачкарів» (контрабандистів)³⁶ швидко діставатися на Батьківщину та успішно переправляти соціал-демократичні видання, насамперед газету «Искра», які друкувалися у Женеві.

Живучи у Львові І.Біск, за словами очевидців, намагався виглядати як успішний підприємець «середньої руки», або ж удачливий комівоєжер:

«Якийсь дуже шикovníй закордонний джентльмен: лаковані черевики блищать, на голові с'є шовковий казанок, весь він – немов малюнок з модного журналу. На руці приїжджий мав елегантне сіре пальто, шовковий парасоль і невеликий жовтий саквоєж. До того всього і сам був з лиця вродливий та дуже приємний»³⁷.

Насправді «тов. Павлов», як ми вже знаємо, був активним соціал-демократом, меншовиком-практиком, професійним революціонером. Листування І.Біска засвідчує, що йому чи не щодня доводилося розв'язувати низку питань,

³² Там же. – С.88.

³³ Там же.

³⁴ Головченко В.І. Від «Самостійної України»... – С.47.

³⁵ Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції: Уривки споминів // Україна: Науковий дво-місячник українознавства: Орган історичної секції академії під ред. академіка М.Грушевського. – Кн.4. – К., 1925. – С.103–128.

³⁶ Гермайзе О. Нариси з історії... – С.216.

³⁷ Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції... – С.117. Як видно, зовнішність І.Біска була яскравою й запам'яталася в деталях, дарма що авторка спогадів забула його псевдонім та ініціали – «тов. Михайлов», «С.М.Біск».

які стосувалися отримання партійної літератури з Женеви, вибору шляхів її подальшої відправки, роботи з агентами транспортної групи, «провалів» транспортів, співпраці з партнерами з інших політичних партій і, звісно, фінансових аспектів партійного «підприємства». До цього слід додати постійні листи-звіти про виконану роботу, адресовані центральним установам меншовиків³⁸. З усього масиву інформації зосередимо увагу на тих аспектах, які безпосередньо стосувалися розколу РУП та участі у цій справі І.Біска й РСДРП.

Пов'язаний із соціал-демократичним рухом в Україні, він продовжував перейматися питаннями його розвитку. Так, Г.Чикаленко у мемуарах повідомляла, що навчалася в Одесі в гімназії та на вищих жіночих курсах із двоюрідною сестрою І.Біска – Катериною. Наприкінці січня 1904 р., знайомлячи Ганну з кузеном, Катя представила його як такого, що «дуже цікавився українським революційним рухом»³⁹. Цей інтерес посилювався навесні 1904 р. у Львові, коли С.Павлов зійшовся з діячами Закордонного комітету РУП⁴⁰. У листі до Женеви він писав:

«Навесні минулого року я познайомився тут із членами Закордонного комітету РУП і з редакцією “Селянина” та “Праці”. Із розмов з'ясувалося, що частина редакції і Зак[ордонного] ком[ітету] в питаннях організаційних і з національного питання поділяють по суті, самі того не усвідомлюючи, погляди партії» (тобто РСДРП – О.Ф.)⁴¹.

Оцінивши ситуацію, І.Біск вирішив діяти в напрямі включення РУП до складу РСДРП. Звісно, це відповідало інтеграторській лінії партії у взаєминах із національними соціал-демократіями. Виходячи з цього, він написав у ЦК записку «з приводу об'єднання з РУП»⁴². Цей документ нам виявити не вдалося, але подальші події свідчать, що він знайшов відгук серед партійного керівництва. Згодом, оцінюючи свою роль у спробі приєднання РУП до РСДРП та в утворенні Української соціал-демократичної спілки (УСДС), І.Біск писав: «Я діяв, так би мовити, за лаштунками. [...] Тепер пару слів про себе. Я декілька разів згадував у листі вираз “ми”, “наша група”. Це не означає, що я увійшов до “Союзу” (тобто УСДС – О.Ф.). Фактично я його створив»⁴³. І це – не перебільшення. І.Біск справді відіграв визначну роль у розколі РУП та створенні нової організації.

У зв'язку з цими подіями в літературі згадувалося прізвище ще одного соціал-демократа – М.Лур'є, відомого під псевдонімом «Юрій Ларін». Першим про нього згадав В.Дорошенко⁴⁴. Згодом це стверджував також Д.Дорошенко⁴⁵.

³⁸ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.273. – Л.72; Ед.хр.275. – Л.43.

³⁹ Чикаленко Г. Українська студентська громада в Одесі в 1903–4 р. // З минулого: Збірник. – Т.П. – Варшава, 1939. – С.85.

⁴⁰ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.1–1 об.

⁴¹ Там же.

⁴² Там же. – Л.1.

⁴³ Там же. – Л.4, 6.

⁴⁴ Дорошенко В. Революційна українська партія... – С.26–27.

⁴⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – Вінніпег, 1949. – С.60. Цікаво, що у спогадах про РУП, написаних у міжвоєнний період, Д.Дорошенко також згадував

Характерно, що обидва вони перебували на Галичині влітку 1904 р. лише близько місяця, і в їхній пам'яті, очевидно, не точно відбилися події того часу. Із тих, хто був близький до ЗК РУП і постійно знаходився у Львові, лише М.Меленевський та Н.Романович-Ткаченко залишили спомини. Так, провідний діяч Закордонного комітету М.Меленевський заперечив В.Дорошенкові:

«Особою, яку Дорошенко очевидно має на думці, був не Ларін (що мав відношення до Спілки багато пізніше), а покійний киянин Біск, який під назвою “Павлова” приїхав наприкінці 1904 р. до Львова як спеціальний представник ЦК РСДРП, і через якого ми вели переговори із цим комітетом аж до часу заснування Спілки»⁴⁶.

Пише про І.Біска (С.Павлова), як уже зазначалося, і Н.Романович-Ткаченко⁴⁷. Немає згадки про львівські події в автобіографії самого Ю.Ларіна⁴⁸. Характерно, що й у листуванні І.Біска також нічого про нього не зазначається. Отже можна однозначно стверджувати, що М.Лур'є не мав стосунку до тих подій. Натомість із листів І.Біска та спогадів діячів РУП відомо про причетність П.Тучапського⁴⁹. Дослідник історії Української соціал-демократичної спілки А.Ріш називав його навіть другим «основоположником» цієї організації (перший – М.Меленевський)⁵⁰. Відомого марксиста, делегата I з'їзду РСДРП П.Тучапського свого часу було заарештовано й в березні 1900 р. на чотири роки заслано до Вологодської губернії⁵¹. Через вимушену відірваність від соціал-демократичного руху він опинився поза увагою однопартійців. Тому І.Біск повідомляв до меншовицького центру у Женеві, що той «ніколи не був членом РУП, тим паче її представником» і залишається в лавах РСДРП⁵², уточнюючи: «По-1-е, він не бернштейніанець, як про це ходили чутки. По-2-е, він підтримує резолюції ЦК щодо партійної політики й заявляє, що цілком поділяє погляди меншості на сучасне політичне становище»⁵³.

Крім того, П.Тучапський, очевидно, поділяв позицію С.Павлова в питанні про об'єднання РУП із РСДРП. З ініціативи останнього він написав листа в контрольований на той час більшовиками ЦК, щоб той «не вважав всієї справи (об'єднання – О.Ф.) справою “меншості”»⁵⁴. Це був вдалий хід І.Біска – використання авторитету П.Тучапського для здобуття підтримки з боку конкуруючої фракції. Зазначений факт засвідчує також, що ініціативу об'єднання з РУП

про російського соціал-демократа «Павлова», хоча й не називав його прізвища (див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.23. – Арк.5).

⁴⁶ Меленевський М. До історії Української с.-д. спілки // Нова громада. – 1923. – Ч.3/4. – С.133.

⁴⁷ Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції... – С.117.

⁴⁸ Ларин Ю. Автобіографія... – С.482–484.

⁴⁹ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.273. – Л.42; Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції... – С.117.

⁵⁰ Ріш А. Очерки по истории... – С.14.

⁵¹ Дембо В. Павел Лукич Тучапский: Краткий биографический очерк // Тучапский П.Л. Из пережитого (90-е годы). – Одесса, 1923. – С.6–8.

⁵² РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.273. – Л.42; Ед.хр.275. – Л.1.

⁵³ Там же. – Ед.хр.273. – Л.42.

⁵⁴ Там же.

було узгоджено не лише з меншовицьким центром, але й з центральним партійним керівним органом, що перебував тоді в руках більшовиків.

С.Павлов та налаштовані на союз із російською соціал-демократією «закордонці» вирішили залучити «Сергія Михайловича» (такий псевдонім отримав П.Тучапський) до справи видання партійного друкованого органу. Необхідність цього кроку пояснювалася тим, що, як зазначав І.Біск, «частина редакції на угоду не піде; з іншого боку, відчувався брак у досить солідній науково-підготовленій силі, яка могла б поставити орган на необхідну висоту»⁵⁵. Саме такою людиною був П.Тучапський. Йому пропонували редагувати «Селянина» «в тому випадку, якщо вдасться домогтися більшості на з'їзді на користь приєднання до партії – або заснувати новий орган, якщо це не вдасться»⁵⁶.

Але приїхавши до Львова восени 1904 р., П.Тучапський, за свідченням І.Біска, поставив дві умови, за яких погоджувався взяти на себе справу ведення газети: якщо група, котра видає її, увійде до складу РСДРП та «повна незалежність органу, оскільки він уважав, що в РУП збереглося немало націоналістичних тенденцій»⁵⁷. Водночас, як повідомляв І.Біск, «С[ергій] Мих[айлович] не захотів брати участі в агітації перед з'їздом і повернувся до Росії, обіцяючи негайно приїхати, якщо група доб'ється виконання поставлених ним умов»⁵⁸. Отже П.Тучапський загалом був пасивним прихильником об'єднання РУП та РСДРП. Водночас відразу після розколу він відіграв важливу роль у створенні УСДС⁵⁹.

На обрання саме «Сергія Михайловича» для виконання відповідального завдання вплинуло ще й те, що він продовжував перейматися проблемами українського соціал-демократичного руху, цікавився історією та становищем РУП. Про це свідчила його стаття, уміщена в №80 «Искрь». Оминемо частину публікації, присвячену історії Революційної української партії, натомість звернемо увагу лише на подану в ній оцінку її становища. Так, автор стверджував про початок переважання серед рупівців соціал-демократичних ідей. Відзначалося, що 1904 р. в усіх своїх виданнях і, зокрема, звіті про роботу ЦК РУП Амстердамському конгресові II Інтернаціоналу партія заявляла про свою соціал-демократичність. «Українець-іскривець» (під таким псевдонімом вийшла стаття П.Тучапського) вказував на переваги об'єднання РУП у складі РСДРП: мовляв, ми живемо не у самостійній Україні, а в колосальній державі, що зручніше для об'єднання та ведення «класової боротьби». Тож якщо РУП – «не націоналістична партія, якщо слова “пролетарі всіх країн, єднайтесь” для неї – не порожній звук, вона повинна всіма силами прагнути до об'єднання з РСДРП». Така необхідність, стверджував автор, усвідомлюється всіма рупівцями за винятком «крайніх шовіністів». Водночас у питанні про об'єднання він виділяв у партії дві групи: «іскривців», які прагнули згуртувати пролетарський і соціал-демократичний рух усєї Росії, та «відсталих», хто «свій світогляд обмежує рамками своєї національності» (останні нібито сприйняли «бацили

⁵⁵ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.2–2 об.

⁵⁶ Там же. – Л.2 об.

⁵⁷ Там же. – Л.2 об. – 3.

⁵⁸ Там же. – Л.3.

⁵⁹ Там же. – Л.22 об.

бундизму» (тобто ідеї Бунду – *О.Ф.*) і прагнули до союзу з російською соціал-демократією на засадах федерації, у чому «Українець-іскривець» бачив «глибокий опортунізм, якщо не більше»⁶⁰. Із такою оцінкою П.Тучапським ситуації в РУП солідаризувався, власне, і сам І.Біск.

Подібна ситуація була й у Закордонному комітеті партії. У листах до Женеви С.Павлов поділяв прихильників об'єднання з РСДРП на «автономістів» та «федералістів»⁶¹. Історичні джерела дозволяють з'ясувати ідейні й організаційні відмінності між цими групами та встановити їх персональний склад. Отже автономісти утворювали більшість ЗК та редколегії партійних видань; до них належали М.Меленевський, М.Ткаченко, П.Канівець (згодом приєднався В.Мазуренко та М.Корінецький). Вони прагнули ввійти до РСДРП на засадах автономії. Саме автономісти були близькими до І.Біска, який неодноразово ідентифікував їх як «наші»⁶². Федералістами, прихильниками «національних форм пролетарського руху», за споминами О.Скорописа-Йолтуховського, були подружжя Євгена й Катерини Голіцинських та він сам⁶³. Вони, за даними І.Біска, розійшлися «з ЦК та його прихильниками з питань організаційних і не цілком довіряли витриманості його с[оціал-]д[емократичних] переконань»⁶⁴. Цю інформацію згодом підтвердив О.Скоропис-Йолтуховський, визнаючи водночас, що підозрювали провідного діяча ЦК М.Порша (Чацького) та його групу в «несоціал-демократизмі» – «цілком неслушно», тобто помилково⁶⁵. Єднало автономістів і федералістів те, що вони сподівалися використати тактичний союз із російськими соціал-демократами для досягнення соціального й національного визволення України (хоча, звісно, конкретні результати такого альянсу тоді було важко передбачити).

С.Павлов указував на присутність також третьої групи: двох осіб «із літературних сил», які перебували в Галичині та після розколу залишилися прихильниками РУП⁶⁶. При цьому І.Біск стверджував, що «з них один стоїть на РРС-івській точці зору “Самостійної України”»⁶⁷. Ішлося, очевидно, про С.Петлюру та П.Понятенка. Вони, рятуючись від переслідування поліції, з'явилися у Львові лише напередодні розколу, у другій половині листопада 1904 р. Указані особи направлялися за кордон для поживлення роботи ЗК і тісно співпрацювали з партійним лідером М.Поршем⁶⁸. Ураховуючи те, що останній, як буде показано нижче, знав про заходи «закордонців» щодо об'єднання з РСДРП, він небезпідставно сподівався на підтримку С.Петлюри й П.Понятенка на з'їзді.

⁶⁰ *Українець-іскривець*. Об Украинской революционной партии // Искра. – 1904. – 15 декабря. – №80. – С.2–3.

⁶¹ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.2–4.

⁶² Там же.

⁶³ *Скоропис О.* Соціал-демократичний рух в Сквирському і Васильківському повітах в 1906 р. // Наш голос. – 1911. – Ч.11/12. – С.509; *Меленевський М.* До історії Української с.-д. спілки. – С.133.

⁶⁴ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.3 об.

⁶⁵ *Скоропис О.* Соціал-демократичний рух... – С.509.

⁶⁶ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.5.

⁶⁷ Там же.

⁶⁸ *Стемпень С.С.* Львівський період життя С.Петлюри: вплив галицького середовища на молодого українського політика (листопад 1904 р. – грудень 1905 р.) // Український історичний журнал. – 2009. – №3. – С.28.

У 1904 р. РСДРП та РУП тісно співпрацювали, особливо у справі транспортування партійних матеріалів. Про це І.Біск неодноразово рапортував до Женеви («Присланий Вами тов[ариш] на днях буде переправлений РУП. Він зможе взяти з собою пуд літ[ератури] і перехід обійдеться всього за 15–20 р[уб.] (тобто перехід кордону без витрат)»⁶⁹). Він повідомляв також, що за допомогою Революційної української партії веде переговори з місцевими українцями⁷⁰. Очевидно, вони теж стосувалися перевезення через кордон літератури, котра, завдяки рупівцям, як свідчив С.Павлов, доставлялася в організації РСДРП Житомира⁷¹, Києва⁷², Санкт-Петербурга⁷³. І.Біск указував також на співпрацю РУП із більшовиками: отримавши від останніх 40 руб. готівкою, вони надавали їм транспортні послуги⁷⁴. Інколи члени РУП самі виступали «кредиторами», позичивши одного разу С.Павлову 150 руб. на транспортування 74-го і 75-го номерів «Искрь»⁷⁵.

Про тісну співпрацю свідчив, зокрема, такий факт. За угодою з ЦК РСДРП РУП отримувала від російських соціал-демократів їхні партійні видання. Але з якихось причин замість 10 примірників «Искрь» і всіх брошур почали надсилати лише по одному. «Очевидно це непорозуміння, – писав С.Павлов. – Зробіть, будь ласка, щоб старе становище було відновлено»⁷⁶. Така позиція І.Біска зумовлювалася не лише турботою про виконання партійних зобов'язань. «Искра» на той час була надзвичайно впливовим виданням і сприймалася більшістю соціал-демократів у Російській імперії, і не лише українцями⁷⁷, як «останнє слово в марксизмі» (звісно, у російському його прочитанні). Про це свідчать і згадки рупівця В.Дорошенка, який улітку 1904 р. перебував у Львові та близько зійшовся з «закордонцями».

«Пригадую собі й досі, – писав він згодом, – якими завзятими іскрівцями були вони, як нетерпляче чекали чергового числа “Искри”, як пильнували, щоб [у рупівських] виданнях не просочилось щось, що могли б російські товариші взяти за “ересь”, як безпардонно конфіскували статті, які хоч трохи відбігали від іскрового канону, або миналися з рекомендованою “Искрою” тактикою»⁷⁸.

Серед чинників, які спонукали «закордонців» до укладення угоди РУП із російськими соціал-демократами, на думку С.Павлова, були спільність поглядів на організаційне та національне питання, вихід брошури Н.Череваніна,

⁶⁹ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.273. – Л.6.

⁷⁰ Там же.

⁷¹ Там же. – Л.15.

⁷² Там же. – Л.24.

⁷³ Там же. – Л.42 об.

⁷⁴ Там же. – Л.44 об.

⁷⁵ Там же. – Л.45.

⁷⁶ Там же.

⁷⁷ Урилов И.Х. История российской социал-демократии (меньшевизма): Часть третья: Происхождение меньшевизма. – Москва, 2005. – С.165–166.

⁷⁸ Дорошенко В. Революційна українська партія... – С.26.

перемога «меншості» в РСДРП та розмови з ним⁷⁹. Порозумівшись, вони почали здійснювати заходи, спрямовані на реалізацію об'єднувачих планів.

Маючи тісні контакти з членами ЗК РУП, С.Павлов прагнув впливати також на рядових партійців. Він скористався можливістю зустрітися з молодими українцями, котрі 1904 р. приїхали на літні університетські курси до Львова (багато хто з них були рупівцями)⁸⁰. Ідеться про Всеукраїнські наукові курси для молоді, організовані Товариством прихильників української літератури, науки і штуки під керівництвом М.Грушевського⁸¹. «З ініціативи цих осіб (членів ЗК РУП – О.Ф.), – писав І.Біск у Женеву, – я прочитав перед укр[аїнською] молоддю (дек[ілька] десятків молодих людей приїхало сюди літом слухати лекції в Українському вільному унів[ерситеті] – просто кажучи низку літніх курсів, прочитаних українськими ученими) реферат про націоналізм, який викликав жвавий обмін думками»⁸². Згадане зібрання відбувалося у приватному помешканні на вул. Курковій, 10, де зупинилися студенти з Наддніпрянщини⁸³. Звісно, виступ С.Павлова мав вплив насамперед на прихильників єднання з РСДРП.

Проте планам І.Біска виникла несподівано загроза. Справа в тому, що у серпні 1904 р. в Амстердамі мав відбутися Міжнародний соціалістичний конгрес⁸⁴. Уперше з часу заснування II Інтернаціоналу на нього було делеговано представників української соціал-демократії. Посланці галицької УСДП (М.Ганкевич) та РУП (Є.Голіцинський) водночас мали мандати обох партій і прагнули створити окрему секцію. Плани українських соціал-демократів могли порушити задуми включення РУП до складу РСДРП.

У переддень конгресу засідав координаційно-виконавчий орган II Інтернаціоналу – Міжнародне соціалістичне бюро (МСБ), розглядалися звернення низки делегацій, зокрема й української, про надання їм самостійного представництва⁸⁵. Однак, за тодішньою практикою, окремі делегації на конгресах (відповідно – секції в Інтернаціоналі) формувалися за державною, а не національною ознакою. Виняток було зроблено лише для деяких націй із сильними державницькими традиціями, які боролися за своє визволення

⁷⁹ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.1–1 об.

⁸⁰ Дорошенко В. Революційна українська партія... – С.26.

⁸¹ Ясіновський Ю.П. Товариство прихильників української літератури // Енциклопедія історії України. – Т.10. – К., 2012. – С.111; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – К., 2007. – С.82–90; ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.23. – Арк.3–9.

⁸² РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.1.

⁸³ Качмар Л. Іван Франко та наддніпрянські політичні емігранти // Вісник Львівського університету: Серія мист-во. – Вип.6. – Л., 2006. – С.114–120; Детальніше про ці події можна прочитати у спогадах вітчизняного суспільно-політичного діяча, тодішнього рупівця Д.Дорошенка. Проте у джерелах є певні розходження. Більше довіри викликають мемуарні замітки першої половини 1930-х рр. «Мої спомини про РУП: 1901–1906», в яких він зазначав: «Приходив на наш збори і російський соціаль-демократ Павлов, що все поучав нас про “отрезки”, якими російська соціал-демократія хотіла залагодити аграрну справу» (див.: ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.23. – Арк.5). «У споминах про давнє минуле», описуючи той самий епізод, він помилково вказував, що це був «російський меншовик Ларин (власне його ім'я було Лур'є)» (с.90).

⁸⁴ История Второго Интернационала / Отв. ред. Л.И.Зубок. – Т.П. – Москва, 1966. – С.97–118.

⁸⁵ Плеханов Г.В. В Амстердаме (Мысли и заметки) // Его же. Сочинения. – Т.XVI. – Москва; Ленинград, 1925. – С.319; ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.16. – Арк.6.

та незалежність, наприклад угорців і поляків⁸⁶. Давалося взнаки також загальне негативне ставлення до національного питання в II Інтернаціоналі, де заправляли представники великих державних націй, котрі недооцінювали його значення для пригноблених, «неісторичних» народів. Показовим у цьому сенсі було те, що, розглядаючи проект порядку денного Амстердамського конгресу, МСБ відкинуло пропозицію чехів обговорити програму соціал-демократії з національного питання⁸⁷. Така позиція позначилася й на «українській» ухвалі: Міжнародне соціалістичне бюро не визнало окрему делегацію та запропонувало, щоб представники УСДП і РУП увійшли до якоїсь з уже сформованих секцій – австрійської, польської чи російської⁸⁸. Проти голосували також російська й польська делегації⁸⁹. Отже українським посланцям було відмовлено у створенні окремої секції. Протестуючи проти такої позиції бюро, делегат УСДП М.Ганкевич відмовився від свого мандата. Однак представник РУП Є.Голіцинський вступив до російської делегації⁹⁰. До таких дій його підштовхнули заходи російських соціал-демократів. Ще 6 серпня 1904 р. І.Біск у листі до Женеви повідомляв, що на Амстердамському конгресі «буде представлена українська організація, до того ж мандат матиме Ганкевич, видний соціал-демократ Львова. Він вимагатиме окремого представництва як нації» (підкреслення автора листа – О.Ф.)⁹¹.

Об'єднавчі наміри українських соціал-демократів суперечили планам російських партійців. Тому С.Павлов вирішив діяти рішуче – особисто поїхати в Амстердам, а потім у Женеву для зустрічі з керівником російського представництва на конгресі, головою ради партії Г.Плехановим⁹². Це було потрібно, щоб попередити його про об'єднавчі зусилля українських соціал-демократів: «Оскільки я знайомий з укр[аїнським] рухом, – писав І.Біск, – то рос[ійським] делегатам можливо буде цікаво поговорити попередньо зі мною. Я міг би повідомити їм деякий матеріал. Тому то я й хотів би застати Г[еоргія] В[алентиновича] (Плеханова – О.Ф.)⁹³. С.Павлов, очевидно, таки зустрівся з останнім, хоча й сам перебував в Амстердамі під час роботи конгресу.

Заходи І.Біска дали результати: Є.Голіцинський, як уже зазначалося, не став наслідувати приклад М.Ганкевича. Про це він повідомляв у листі до члена РУП М.Русова: «Ну і от я, взявши до уваги це і дещо друге, не можна ж всього написати, зробив на свій страх і ризик слідуєчий рішучий крок (його цілком

⁸⁶ *Жерноклеєв О.* Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). – Івано-Франківськ, 2006. – С.263.

⁸⁷ *Плеханов Г.В.* В Амстердаме... – С.321; *Кривогуз И.М.* Второй Интернационал: 1889–1914. – Москва, 1964. – С.232.

⁸⁸ *Жерноклеєв О.* Національні секції... – С.263–264; *Митрулявичюс Г.* Социал-демократия Литвы и России: некоторые аспекты взаимоотношений в конце XIX в. – первой четверти XX в. // Социал-демократия в российской и мировой истории: Обобщение опыта и новые подходы: Мат. междунар. науч. конф., 21–22 апреля 2008 г., Москва. – Москва, 2009. – С.162; ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.16. – Арк.6.

⁸⁹ *Жерноклеєв О.С.* Національні секції... – С.264; *Касьянов Г.* Українська інтелігенція... – С.78.

⁹⁰ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.16. – Арк.6; *Дорошенко В.* Революційна українська партія... – С.25.

⁹¹ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.262. – Л.1.

⁹² Там же; *Тютюкин С.В.* Г.В.Плеханов: Судьба русского марксиста. – Москва, 1997. – С.206.

⁹³ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.262. – Л.1–1 об.

підтримала і жинка) (в Амстердамі перебувала дружина Є.Голіцинського – О.Ф.): зголосив ся в делегації російсь[ькій] (у с[оціал]-д[емократичній]) як делегат РУП»⁹⁴. Те, про що не міг написати Є.Голіцинський, очевидно, стосувалося дій російських соціал-демократів. Підтвердження цієї думки знаходимо в листі І.Біска:

«В Амстердамі я наполіг на тому, щоб делегат від РУП (який належав до числа тих, хто вагається й не знав про переговори частини РУП із партією) не покидав конгрес, як це зробив делегат галицької укр[аїнської] соціал-демократії. Крок цей виявився для нього вирішальним – він змушений був остаточно схилитися до спілкування з партією» (тобто РСДРП – О.Ф.)⁹⁵.

Після цього посланець РУП звернувся із заявою до Міжнародного соціалістичного бюро, в якій зазначав, що партія й надалі домагатиметься власного представництва в Інтернаціоналі, але водночас повідомляв про виконання постанови та входження до складу російської соціалістичної делегації⁹⁶. Отже завдяки І.Біску вдалося запобігти консолідації української соціал-демократії Наддніпрянщини й Галичини, що могло зашкодити планам включення РУП до складу РСДРП.

Тим часом тривала спільна робота С.Павлова та членів ЗК РУП над організаційними засадами майбутньої організації. В одному з листів він писав: «Ми спільно виробили проект статуту “Союзу укр[аїнського] соціал-дем[ократичного] тов[ариства]” як автономної частини партії» (тобто РСДРП – О.Ф.)⁹⁷. Згодом І.Біск поїхав до Женеви, де передав проект для вивчення, а також «познайомив наших товаришів із РУП і наполіг на запрошенні її на с[оціал]-д[емократичну] конференцію»⁹⁸. Ішлося, імовірно, про квітневий форум меншовиків 1905 р.

Очевидно, проект було схвалено, про що свідчила його публікація в меншовицькій «Искре» 15 грудня 1904 р.⁹⁹ Український соціал-демократичний союз (або Спілка) визначався як частина РСДРП, що «має за мету організацію пролетаріату, котрий розмовляє українською мовою». Відповідно до статутних положень, Спілка наділялася правами «союзу комітетів партії». Очоловав її комітет, «який вибирався з'їздом представників громад»¹⁰⁰. При ньому створювалася літературна комісія, могли також формуватися спеціальні технічні групи. Спілка отримувала представництво на загальнопартійних форумах російської соціал-демократії¹⁰¹. Отже проект статуту визначав автономний статус української соціал-демократії у складі РСДРП. Залишалось лише ухвалити рішення про входження РУП до Російської соціал-демократичної робітничої партії.

⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.16. – Арк.7.

⁹⁵ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.2.

⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.16. – Арк.7.

⁹⁷ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.1 об.

⁹⁸ Там же. – Л.1 об. – 2.

⁹⁹ *Спиродович А.И.* История большевизма в России от возникновения до захвата власти: 1883–1903–1917: С приложением документов и портретов. – Москва, 2007. – С.407.

¹⁰⁰ Там же.

¹⁰¹ Там же.

Робота зі скликання партійного з'їзду, за свідченнями І.Біска, розпочалася наприкінці літа 1904 р.: «Один із членів нашої групи негайно після Амст[ердамського] конгр[есу] поїхав у Росію, щоб підготувати ґрунт для об'єднання та щоб залучити нові сили в редакцію»¹⁰². Очевидно, поборник союзу з РСДРП прагнув добитися делегування на з'їзд прихильників об'єднання з нею. За результатами поїздки, як зазначав С.Павлов, можна було розраховувати на здобуття більшості на з'їзді¹⁰³. Однак такі заходи «закордонців» викликали протидію з боку ЦК РУП, який, за словами І.Біска, «дізнавшись про нашу агітацію, почав контрагітацію»¹⁰⁴. Тодішній партійний лідер М.Порш (Чацький) також об'їхав «вільні громади» з метою мобілізації своїх прихильників¹⁰⁵. Отже вже напередодні з'їзду розпочалася гостра боротьба в партії з питання шляхів її подальшого розвитку.

Форум відбувся у Львові на Різдвяні свята – 24–25 і 27 грудня 1904 р. (6–7 і 9 січня 1905 р. за н.ст.). На першому засіданні, 24 грудня (6 січня за н.ст.), поборники об'єднання з РСДРП, побачивши, що співвідношення голосів делегатів не на їхньому боці, розпочали «боротьбу за мандати». Однак їх підтримали тільки Карась (В.Мазуренко) від Донського комітету та Мрієнко (М.Корінецький) від «вільної громади» на Полтавщині (м. Лубни). Більшість була на боці ЦК РУП¹⁰⁶. За словами І.Біска, «в результаті наші [прихильники] пішли зі з'їзду і цим зірвали його»¹⁰⁷. Водночас М.Меленевський негайно подав письмову заяву, в якій назвав зібрання зборами, підтасованими «самовільно ЦК». Тому він уважав усі рішення незаконними й не обов'язковими для членів партії та покинув засідання. Подібні заяви зробили подружжя Голіцинських, В.Мазуренко, М.Корінецький та О.Скоропис, які також залишили з'їзд (щоправда, останній повернувся й був присутній на другому засіданні, але врешті покинув і його)¹⁰⁸.

Демарш «закордонців» викликав дискусію на з'їзді. Була пропозиція Деде (В.Винниченка) запросити опозиціонерів для продовження роботи. Але лідер більшості М.Порш заявив, що у Закордонній групі проявилася «інтелігентська риса поставити себе вище всіх». Він зауважив також, що заяви «товаришів були завчасно підготовлені», як і їхній виступ¹⁰⁹. Ця думка знайшла підтвердження того ж дня, 25 грудня (7 січня за н.ст.). «Сецесіоністи» звернулися зі спільною заявою до ЦК, де просили повідомити дату, на яку «буде призначено II черговий партійний з'їзд», даючи зрозуміти більшості, що засідання, котрі зараз відбуваються, вони з'їздом не вважають¹¹⁰.

С.Павлов, описуючи перебіг подій, зазначав: «ЦК пропонував відновити status quo, тобто залишити стару редакцію і З[акордонний] к[омітет], і вважати

¹⁰² РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.2.

¹⁰³ Там же. – Л.3.

¹⁰⁴ Там же.

¹⁰⁵ Соціально-демократичний рух... – С.509.

¹⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.39.

¹⁰⁷ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.3–3 об.

¹⁰⁸ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.39–40, 51.

¹⁰⁹ Там само. – Арк.40.

¹¹⁰ Там само. – Арк.41.

з'їзд таким, що не відбувся»¹¹¹. Власне, було ще одне коротке засідання 27 грудня (9 січня за н.ст.), але зазначені події так і ввійшли в історію як «невідбутий II з'їзд РУП»¹¹².

Загалом умовний план «А» І.Біска та більшості «закордонців» зазнав поразки, тому вони перейшли до реалізації плану «Б». За даними С.Павлова, федералісти спробували зайняти у цій складній ситуації більш компромісну позицію. Не бажаючи залишатися з меншістю РУП, вони вирішили вийти зі складу ЗК і редакції та надати повну свободу дій автономістам. Проте останні пішли на рішучий розрив. «Нашим (тобто автономістам – О.Ф.) це було не вигідно – оскільки процес розпаду розпочався, необхідно мати руки розв'язаними, – писав І.Біск. – Тому наші (більшість редакції та ЗК) вирішили вийти з РУП і заснувати “Союз укр[аїнських] соц[іал]-дем[ократичних] тов[ариств]”»¹¹³. 29 грудня (11 січня за н.ст.) М.Меленевський від імені частини «сецесіоністів» подав письмову заяву до ЦК про вихід із партії¹¹⁴. Надалі вони обіцяли підготувати мотивацію своїх дій. Згодом така з'явилася у вигляді відозви¹¹⁵ «Розкол Революційної української партії» за підписом «Група колишніх членів Революційної української партії» (датована 30 грудня (12 січня за н.ст.))¹¹⁶. С.Павлов у листі до Женеви від 31 грудня (13 січня за н.ст.) писав:

«Сьогодні ми вирішили (тепер я офіційно беру участь на нарадах нової групи; до цього часу я діяв, так би мовити, за лаштунками) видати заяву про причини розколу (вишлю текст її днями; там пояснено детально причини розколу – це одна з причин, чому я у цьому листі торкаюся лише зовнішнього боку подій»¹¹⁷.

Використовуючи марксистську фразеологію, розкольники у відозві прагнули обґрунтувати свої дії. Вони стверджували, що в Революційній українській партії співіснували дві частини української інтелігенції: більшість, яка, керуючись своїми «вузькочасовими» інтересами, штовхала пролетаріат на шлях «націоналістичної боротьби»¹¹⁸ та зріліша меншість, котра надихалася революційним принципом пролетаріату – «солідарності націй, підпорядкування своїх тимчасових вузькочасових національних інтересів більш високим інтересам революційної боротьби всього пролетаріату Росії»¹¹⁹. Між цими двома частинами велася боротьба за керівне становище в партії¹²⁰. Під впливом українських «буржуазних радикалів, буржуазних демократів»¹²¹ (малися на увазі, очевид-

¹¹¹ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.3 об.

¹¹² ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.37.

¹¹³ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.3 об. – 4.

¹¹⁴ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.36.

¹¹⁵ Написана М.Ткаченком, остаточно редакцію здійснила «колегія» у складі М.Меленевського, П.Канівця та І.Біска (див.: *Меленевський М.* До історії Української с.-д. спілки. – С.133).

¹¹⁶ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.41; *Меленевський М.* До історії Української с.-д. спілки. – С.133–134.

¹¹⁷ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.4.

¹¹⁸ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.136.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само. Зазначені рядки стали підставою для такого твердження Г.Касьянова: «Від імені групи М.Меленевський видав відозву “Розкол Революційної української партії”, в якій

но, нещодавно утворені Українська народна та Українська демократична партії¹²²), у РУП посилювалися «націоналістичні елементи»¹²³. Для уникнення «підпорядкування українського пролетаріату буржуазним завданням», «пролетарським елементам» партії стало зрозуміло, що «вони повинні прагнути або остаточно перемогти, або розійтися»¹²⁴. Як відомо, здобути більшість на «невідбутому з'їзді» й перемогти їм не вдалося. Тож вони вирішили вийти з партії та організувати український пролетаріат у складі «пролетарського руху всієї Росії»¹²⁵.

У відозві колишні рупівці вказали також найближчі завдання – входження до централізованої соціал-демократичної партії й боротьба з націоналізмом, щоб «перешкодити затемненню класової свідомості українського пролетаріату»¹²⁶. Для успішного вирішення цих завдань визначалися першочергові кроки (це було зроблено на згадуваній уже І.Біском нараді 31 грудня (13 січня за н.ст.))¹²⁷: залучити у Спілку інші пролетарські елементи зі складу РУП – «як окремих осіб, так і цілих організацій» (що на практиці означало лише поглиблення розколу); якнайшвидше «розпочати переговори з РСДРП про вступ до її лав на засадах автономії»; організувати випуск газети для селян «Правда»¹²⁸. Такою була оцінка «сецесіоністами» розколу партії. Цікаво, що більшість РУП офіційно на цю відозву ніяк не відповіла.

Автономісти негайно взялися за розбудову нової організації – Української соціал-демократичної спілки. Федералісти вирішили не поспішати зі вступом до неї. І.Біск писав у Женеву, що останні з РУП не вийшли, але й активно допомагати ЦК не будуть. «Вони обіцяли примкнути до наших (тобто вже УСДС – О.Ф.), якщо переконаються, що ті поставлять справу належно»¹²⁹, – зазначав він. І справді, члени цієї групи вийшли з РУП та на деякий час дистанціювалися від партійного життя¹³⁰. Однак згодом вони все ж приєдналися до Спілки.

Отже ми простежили головні події, пов'язані з розколом РУП. Спробуймо дати відповідь на питання: що його спричинило? Виховані на ідеалах служіння своєму народові, рупівці прагнули соціального й національного визволення. Але перед ними поставали питання вибору шляхів і засобів реалізації цього завдання, чітких відповідей на які не було.

охарактеризував опонентів як «буржуазних радикалів». Це було помилкове твердження, яке історик пояснював ідейними мотивами та рисами характеру М.Меленевського (безкомпромисність, експресивність, імпульсивність) (див.: *Касьянов Г.В.* Українська інтелігенція... – С.80). Насправді автором документа, як уже зазначалося, був М.Ткаченко й у тексті йшлося, безумовно, про виникнення та діяльність національних політичних партій – УНП та УДП.

¹²² *Колесник В.Ф.* Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ ст. – К., 2005. – С.80–81; *Павко А.І.* Політичні партії, організації в Україні, зародження, еволюція, діяльність, історична доля: Кінець ХІХ ст. – лютий 1917 р. – К., 1999. – С.80, 92.

¹²³ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.136.

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ Там само. – Арк.136 зв.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.4–4 об.

¹²⁸ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.136 зв.

¹²⁹ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.4.

¹³⁰ *Скорпис О.* Соціально-демократичний рух... – С.509–510.

Досягнути самостійності України можна було лише за умови існування незалежних національних політичних партій, зокрема соціал-демократичної. Характерно, що впродовж 1904 р. це питання навіть не обговорювалося на шпальтах партійної преси. О.Скоропис, описуючи діяльність ЗК та редакції партвидань, зазначав: «Як справжні “педагоги” ми уникали всяких непевних питань і напр. національне питання, як найгостріше з всіх, що могло б розбити нашу видавничу працю, ми цілком свідомо усували, а на протязі цілого 04 року ні одним словом про нього не згадали»¹³¹. Звісно, усі партійці усвідомлювали його значення, воно не могло не обговорюватися неофіційно¹³². Питання про самостійність України порушували як прихильники єднання РУП із РСДРП (О.Скоропис)¹³³, так і поборники існування самостійної української соціал-демократичної партії. І.Біск указував на присутність у РУП самостійників, серед яких був, «зокрема, і найавторитетніший член ЦК» (мався на увазі, звісно, М.Порш)¹³⁴. Це підтверджував О.Скоропис, котрий стверджував, що перед з'їздом той агітував «за прийняття в програму партії пункту “самостійності України”»¹³⁵. Водночас М.Меленевський виступав проти «вузького націоналістичного» погляду опонентів і вважав, що слід об'єднатися з російською соціал-демократією, яка має значний вплив серед зросійщеного міського робітництва та «в інтересах загальної економії революційних сил іти насамперед у село»¹³⁶. Об'єднаними зусиллями передбачалося досягнути повалення самодержавства та завоювання політичної волі. Такий союз видавався йому природним, тим більше, що російською соціал-демократією «у принципі розв'язання національного питання визнавалося [...] конечним» (тобто обов'язковим – *О.Ф.*)¹³⁷. Думки більшості РУП або «наших противників», як зазначав М.Меленевський, видавалися «закордонцям» вузькими, «націоналістичними» та неревольюційними¹³⁸. Водночас один із засновників і лідерів партії – Д.Антонович, який підтримував більшість, ідейно був ближчим до «закордонців»¹³⁹. Він називав національне питання «неіснуючим» і «вигаданим буржуазією» задля «затемнення класової свідомості пролетаріату»¹⁴⁰. Зрештою національне питання було внесено в порядок денний з'їзду¹⁴¹. Однак до його розгляду делегати так і не приступили.

Отже як серед прихильників входження РУП до складу РСДРП, так і у середовищі партійної більшості не було єдності в поглядах на національне питання. При цьому поборники самостійної України були і там, і там. Панівна в історіографії концепція¹⁴² наполягає, що «найбільш спірною точкою була саме

¹³¹ Там само. – С.508.

¹³² Там само.

¹³³ Вишневецький О. На переломі: Уваги про сучасні відносини Росії. – Л., 1905. – С.74–76.

¹³⁴ РГАСПИ. – Ф.278. – Оп.1. – Ед.хр.275. – Л.5 об.

¹³⁵ Скоропис О. Соціально-демократичний рух... – С.509.

¹³⁶ Меленевський М. До історії Української с.-д. спілки. – С.131–132.

¹³⁷ Там само. – С.131.

¹³⁸ Там само.

¹³⁹ Головченко В.І. Від «Самостійної України»... – С.51–52.

¹⁴⁰ Войничович С. Неіснуюче питання // Праця. – 1905. – №11. – С.2–5; Його ж. Ще про неіснуюче питання // Там само. – №12. – С.3–5.

¹⁴¹ ЦДАВО України. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.38.

¹⁴² Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ ст. ... – С.39–40; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція... – С.79–80; Головченко В.І. Від «Самостійної України»... – С.46–48 та ін.

справа самостійності України» (у ширшому сенсі – національне питання), яка «й розбила з'їзд». Вона йде від твердження одного з перших історіографів української соціал-демократії та члена партії – В.Дорошенка¹⁴³. Однак, на наш погляд, національне питання становило своєрідний фон, на якому відбувався розкол, але причини його лежали в іншій площині.

Щодо цього більш переконлива думка, висловлена А.Жуком та М.Меленевським¹⁴⁴. Глибокий знавець історії українського національного руху, перший¹⁴⁵ стверджував, що «на ґрунті незгод в справі з'єднання з РСДРП в РУП назрівав внутрішній ідейний конфлікт. Непорозуміння при проверці мандатів делегатів, які з'їхались на II з'їзд, стали формальною причиною для виходу з партії, головню з закордонного комітету, кількох осіб, котрі зорганізували потім так звану «Українську спілку Російської СДРП»¹⁴⁶. Схоже пояснення щодо розколу подав М.Меленевський, зазначивши, що причину «наших розходжень того часу по лінії програмового самостійництва треба признати дуже вузькошабльоновою. Я сказав би, що багато більшу роллю в цих розходженнях грали не національно-програмові, а загальнореволюційні організаційно-тактичні питання»¹⁴⁷. Характерно, що і в листах І.Біска нічого не йдеться про «лінію розколу» між прихильниками союзу з РСДРП та прибічниками самостійного існування РУП із національного питання. Однак, якщо брати до уваги спрямованість російської соціал-демократії на включення національних організацій до складу РСДРП, можна погодитися з думкою, яку обстоювали А.Жук та М.Меленевський.

Отже російський соціал-демократ, меншовик І.Біск виступив провідником партійної лінії, спрямованої на включення української соціал-демократії до складу РСДРП. Члени Закордонного комітету та редакції партійних видань РУП, які підтримали цю ідею, сподівалися за допомогою російських соціал-демократів досягнути політичних цілей – соціального й національного визволення України. Однак ініційовані С.Павловим спільні дії з більшістю «закордонців» не дали очікуваного результату. На «невідбутому з'їзді» у грудні 1904 р. (січні 1905 р. за н.ст.) більшість делегатів становили прихильники єдиної української соціал-демократичної партії. Тому поборники союзу з РСДРП зірвали його роботу та спричинили розкол РУП. Унаслідок цього більша частина «закордонців» проголосили створення Української соціал-демократичної спілки, яка згодом увійшла до складу РСДРП на автономних засадах. Сама РУП продовжила еволюцію у соціал-демократичному напрямі, що підтвердив II з'їзд партії, який відбувся у грудні 1905 р., де було ухвалено програму та відповідну назву – Українська соціал-демократична робітничка партія. Народжену на початку XX ст. тенденцію в політиці РСДРП щодо включення

¹⁴³ *Дорошенко В.* Революційна українська партія... – С.23–24.

¹⁴⁴ *А-ко А. [Жук А.]*. Соціалістичні організації на Україні: Українська соціал-демократична робітничка партія // *Праця*. – 1909. – №1. – С.23–34; *Його ж.* Короткий нарис партійної історії // *Наш голос*. – 1911. – №6/8. – С.277–294; *Меленевський М.* До історії Української с.-д. спілки.

¹⁴⁵ *Гурич І.* У тіні В.Липинського (Андрій Жук як мислитель і дослідник історії визвольного руху) // *Молода нація*. – 2002. – №3 (24). – С.35–36.

¹⁴⁶ *А-ко А. [Жук А.]*. Короткий нарис партійної історії // *Наш голос*. – 1911. – №6/8. – С.280–281.

¹⁴⁷ *Меленевський М.* До історії Української с.-д. спілки. – С.130.

національних соціал-демократичних організацій до свого складу вперше було апробовано на Загальному єврейському робітничому союзі в Литві, Польщі та Росії (Бунд). Її також використали під час подій, пов'язаних із РУП. Згодом російські марксистичні ще неодноразово вдаватимуться до такої практики у своїй політичній діяльності.

Using a genre of personal history the role of the Menshevik I.Bisk (S.Pavlov) and Russian Social-Democratic Labour Party in the split of Revolutionary Ukrainian Party is revealed. They implement party policy directed to involve national social-democratic organizations operating in the Russian Empire to the Congress. In their activities, the Russian Social-Democrats relied on the support of majority of members of the Foreign Committee and editorial publications of RUP who shared this idea. However, the realized measures did not give the expected result, so in December 1904 (January 1905) there happened the split of RUP. Therefore, exploring the episode from biography of little known figure I.Bisk, however, observed a turning-point in the history of Ukrainian Social-Democratic movement.

Keywords: Revolutionary Ukrainian Party, Russian Social-Democratic Labour Party, Mensheviks, split, national question, personal history.

